

УДК [902(091):929](571.1/5)“192”

Василь Тимошенко,
к. і. н., директор,
Малинський міський краєзнавчий музей

Ірина Пасічник-Прокопенко,
головний спеціаліст відділу культури і туризму,
Виконавчий комітет Коростенської міської ради

КУЛЬТУРНИЙ ЕКОТУРИСТИЧНИЙ МАРШРУТ «ШЛЯХАМИ ДРЕВЛЯН»

У статті проаналізовано стан археологічних досліджень у межах племінної території древлян. Запропоновано концепцію створення культурного екотуристичного маршруту «Шляхами древлян», спрямований на популяризацію, ознайомлення, відвідування пам'яток матеріальної і духовної культури, геологічно-природних об'єктів.

Ключові слова: Древлянищина, експериментальна археологія, музей-скансен, культурний екотуристичний маршрут.

У XXI ст. українська археологічна наука досягла вагомих успіхів у дослідженні історії Русі. Особливе місце серед археологічних пам'яток посідають середньовічні урбаністичні центри, виявлення, дослідження та класифікація яких має принципове значення для вирішення питань, пов'язаних не тільки з історичною географією чи соціально-політичною історією Давньоруської держави, але й для розуміння загального процесу генези феодальних відносин на Русі. Інформація, отримана на основі вивчення матеріальної культури цієї групи пам'яток збагатила історичну науку якісно новими джерелами, дозволила відтворити яскраву картину культурно-історичного й економічного розвитку укріплених центрів.

Останнім часом вчені активно вивчають укріплення в межах племінної території древлян. Відомим дослідником древлянських старожитностей був Б. А. Звіздецький. У результаті проведених досліджень Житомирської археологічної експедиції, які він очолював наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. доведено високий рівень розвитку матеріальної культури древлянського населення. (Моця 2016, с. 23). Результати напрацювань Б.А.Звіздецького були узагальнені в окремій монографії (Звіздецький 2008).

За дослідженнями вченого на колишніх древлянських землях, котрі увійшли до складу Руської держави, у ХІІ–ХІІІ ст. функціонувало більше трьох десятків укріплених поселень. До 5 городищ кінця Х–ХІ ст. додалось ще 26 (Звіздецький 2008, с. 98).

Результати цих досліджень стали темою обговорення двох міжнародних наукових конференцій «Стародавні Іскоростень і слов'янські гради» 2004 р. (6–8 вересня), 2008 р. (30 вересня – 3 жовтня). За їх підсумками видано дві збірки наукових праць (Стародавній... 2004; 2008).

З 2006 р. Житомирську археологічну експедицію очолює А.В.Петраускас. З того часу експедицією були продовжені дослідження в Коростені, Малині, Олевську.

У 2008 р. під час розкопок у Коростені досліджувались культурні нашарування посаду городища № 3, оборонного рову, берми № 2 та посаду городища № 1. Виявлено цікавий та різноманітний матеріал, простежено особливості стратиграфії городища № 1 та № 3 (Звіздецький, Польгуй, Петраускас, Сірко, Осадчій 2008, с. 113–118; Зубрицька, Коваль, Осадчій, Польгуй, Петраускас 2009, с. 75).

Дослідження 2010 р. переслідували мету уточнення місця розкопів 2003 та 2001 рр. на посаді городища № 1. Досліджено площу близько 100 м², на якій виявлено 4 об'єкти VIII–Х ст. (Петраускас, Коваль, Петраускас 2011б., с. 266). У польовому сезоні 2013 р. на городищі № 1 дослідження проводились на майданчику дитинця городища, бермі першого ескарпу, оборонному рові городища та на південній частині посаду.

Після закладання пошукової траншеї на посаді, були виявлені залишки культурного шару та осадових порід з дитинця городища (Петраускас, Коваль, Петраускас 2011б, с. 266). Роботи в Коростені продовжувались і в 2015–2016 рр. відкриттям у дослідженні старожитностей стародавнього Іскоростеня можна вважати вперше зафіксовані рештки дерев'яної стіни, яка оточувала городище

на бермі 1 (перша лінія оборони, всього збереглися рештки 2 ліній), що суттєво доповнює джерельну базу майже невивченої оборонної архітектури середини X ст.

З 2009 р. Житомирська археологічна експедиція розпочала регулярні планомірні археологічні обстеження у м. Олевськ та його околицях (Петраускас, Петраускене, Коваль 2010, с.328). Роботи було спрямовано по трьох основних напрямках: дослідження культурних нашарувань у центрі сучасного міста, вивчення археологічного комплексу городища в урочищі Бабина гора та дослідження археологічних пам'яток у найближчій околиці стародавнього міста.

Знахідки та археологічні об'єкти, зафіксовані в ході досліджень у центральній частині міста, дають вагомі підстави для ствердження можливості формування міста із двох центрів. (Петраускас, Коваль, Капустін, Хададова 2013, с. 201). У результаті проведених розкопок виявлено багаточисельні та різноманітні артефакти, представлені побутовими предметами, прикрасами, зброєю та іншими знахідками. Під час розкопок досліджені залишки житлових та побутових споруд, дерев'яні конструкції оборонної стіни укріплення, які згоріли внаслідок пожежі на городищі під час військового штурму в середині X ст.

Особливий інтерес становлять знахідки древлянського колодязя, руїнація якого також датується серединою X ст. Розкопки стародавньої гідротехнічної споруди було розпочато у 2013 р. У результаті проведених робіт встановлено складну багаточастинну конструкцію стародавнього колодязя, яка складалася із п'яти окремих зрубів та додаткових пристосувань для забезпечення якісного та безперебійного постачання води. З метою створення безпеки підземних досліджень (загроза обвалення верхніх шарів земляного котловану при загальній глибині 11 м має досить високий рівень) було проведено натурне відтворення верхнього/ найвищого зрубу колодязя до рівня сучасної денної поверхні із максимальним дотриманням технології виконання та матеріалів для виготовлення. (Петраускас, Хададова 2020, с.37).

У 2016–2019 рр. Житомирською археологічною експедицією проводилися розкопки на Малинському городищі. Ці дослідження показали, що у тілі валу городища було зафіксовано знахідки, які датуються не пізніше X ст. Проте зважаючи на його висоту до 3 м з внутрішнього та до 6 м із зовнішнього краю, його спорудження варто віднести до кінця XII–XIII ст. Подібні параметри оборонних валів характерні саме для городищ XIII ст. на території Древлянської землі (городища Звягеля, Гульська, Олевська та ін.). Подібної висоти оборонні споруди X ст. зафіксовані лише у столиці древлянської землі Іскоростені. До того ж в основі валу лежить потужний шар із великою кількістю деревного вугілля та знахідок X ст., який може бути співвіднесений із залишками оборонних споруд саме X ст. Можна припустити, що виявлені в основі валу культурні нашарування та виразні залишки оборонного рову перекритого валом саме є рештками оборонних споруд, які були знищені в середині X ст.

Абсолютною несподіванкою під час зачистки стінки котловану на майданчику городища виявилось відкриття ще одного оборонного рову. У основній частині заповнення рову, яка може розглядатися як така, що утворилась безпосередньо після припинення його експлуатації зафіксовано знахідки грубої ліпної кераміки, яка має безпосередні аналоги серед верхніх горизонтів поселення Розтоки і може мати верхню дату не пізніше VIII ст. Відповідно саме із цією датою можна пов'язувати формування найбільш ранньої оборонної споруди і, відповідно, час становлення самого городища, яке може бути віднесене до найбільш ранніх міських комплексів Східної Європи (Петраускас, Хададова 2016, с.92; Ієвлів, Петраускас, Тимошенко 2018, с. 157).

Однак більшість знахідок, які були отримані під час розкопок на Малинському городищі в наступні польові сезони в нижніх шарах рову, які утворилися під час його функціонування) датуються періодом IX–X ст.

Результати нових археологічних досліджень було апробовано на міжнародних археологічних конференціях 23–25 квітня 2010 р. «Населення лісової зони Східної Європи: система заселення, господарство, культура», 30 вересня – 3 жовтня 2011 р. «Середньовічні міста Полісся» та 12–13 жовтня 2018 р. «Древлянські старожитності», присвяченій 60-річчю від дня народження Б. А. Звіздецького.

У листопаді 2015 р. у Національному музеї історії України в Києві відбулася презентація виставки «Стародавній Іскоростень. Витоки слов'янської державності». Виставка була присвячена древлянській історії і стала не просто яскравою подією культурного життя міста, а й визначальним фактором розвитку національної історичної науки.

Питання проведення робіт з експериментальної археології та об'єднання їх у рамках музейно-заповідного комплексу ставив Б. А. Звіздецький відносно літописного Возв'язля ще у 1993 р.,

а в Коростені їх розпочали в сезоні 2006 р. Співробітники Житомирської археологічної експедиції розробили наукову концепцію створення комплексу «Стародавній Іскоростень», провели експериментальні дослідження в напрямі натурного моделювання бортництва, відтворення технологічних особливостей виготовлення питного меду, виготовлення сиродутного заліза, гончарства тощо.

У рамках роботи археологічної експедиції в м. Олевськ експериментальні дослідження розпочаті у 2010 р. Із 2013 р. відбувається натурне моделювання стародавніх водних транспортних засобів. Одним із перспективних напрямків роботи експедиції є розбудова на місці археологічного комплексу городища в ур. Бабина гора музею «Древлянський град» просто неба (Петраускас, Петраускене, Коваль 2013, с.124–132).

На місці стародавнього городища проводяться підготовчі роботи по розбудові музею-скансену «Стародавній Малин».

Проблеми експериментальної археології висвітлювалися під час міжнародних конференцій і семінарів, а саме: «Експериментальна археологія: завдання, методи, моделювання» (м. Коростень, 6–9 серпня 2009 р.), «Експериментальна археологія: стародавні технології та моделювання» (м. Олевськ, 12–15 серпня 2011 р.), «Експериментальна археологія: стародавня металургія та металлообробка», (м. Олевськ, 17–21 травня 2012 р.), «Експериментальна археологія: натурне моделювання та музеєфікація» (м. Олевськ, 14–16 серпня 2015 р.). За матеріалами роботи цих наукових форумів видано друком наукові збірки.

Матеріали археологічних досліджень також були використані під час проведення різноманітних туристичних та фестивальних програм. У червні 2019 р. у Коростені відбувся I Міжнародний історико-культурного фестивалю «Добриня Фест», присвячений видатному історичному діячові Київської Русі на ім'я Добриня. У ході фестивалю відбулася Міжнародна наукова конференція «Древлянські гради: ранні міста Східної Європи», присвячена видатному археологу ХХ ст. С. С. Гамченку. Під час свята працювали локації з елементами експериментальної археології: «Монетний двір» (майстер класи з слов'янської каліграфії та чеканки середньовічних монет); «Історичний ярмарок» (інтерактивна фотозона з перевдяганням у старовинні костюми; «Середньовічний тир»; «Середньовічний-історичний табір»; «Виставка човнів»; «Катання на човнах від «Середньовічна корабельня» та Клубу «Чорна Галич» (м. Івано-Франківськ).

21 вересня 2019 року в місті Малині Житомирської області за підтримки Малинської міської ради та Інституту археології НАН України відбувся Всеукраїнський фестивалю «Інкубатор ремесел» («Давні ремесла Полісся») в рамках Всеукраїнського проекту «Малі міста-великі враження». На базі Малинського городища. На фестивалі діяло близько 20 локацій (історична металургія, медоваріння, історична кузня, гончарна майстерня, лучний тир, метання давньослов'янської сулиці, історичні середньовічні бої, бій на мечах та ін.), більше 20 майстер-класів майстрів з Малина, Житомира, Новоград-Волинська, Радомишля). На археологічному розкопі проводилися пізнавальні ігри для дітей «Юний археолог» та «Знайди старовинний скарб». Напередодні фестивалю відбулася Всеукраїнська наукова конференція «Ремесла та промисли Поліської зони. Проблеми дослідження і популяризації». Видано збірник матеріалів цієї конференції. (Ремесла...2019 р.).

На основі археологічний розкопок на Древлянщині було розроблено культурний еко-туристичний маршрут «Шляхами древлян». Авторами проекту є Ольга Козаченко – начальник відділу культури і туризму виконавчого комітету Коростенської міської ради, Ірина Пасічник-Прокопенко – головний спеціаліст відділу культури і туризму виконавчого комітету Коростенської міської ради; Сергій Гераймович – завідувач КУ «Туристично-культурний інформаційний центр місто Коростень»; Андрій Петраускас – старший науковий співробітник Інституту археології НАН України, кандидат історичних наук; Василь Тимошенко – директор Малинського міського краєзнавчого музею, кандидат історичних наук.

Цей проект – новий фактичний і віртуальний туристичний продукт, спрямований на популяризацію, ознайомлення, відвідування пам'яток культурної спадщини, геологічно-природних об'єктів, туристичних локацій громад Коростенського району – Коростеня, Малина, Овруча, Олевська, що є осередками «древлянської культури», сформованої у давньоруський період VIII-X ст. Маршрут проходить мережею городищ доби Древлянщини вказаних міст – складовою міжнародного торгового шляху VIII-X ст. з Києва в Західну Європу (шлях Київ–Регенсбург). Маршрут «Шляхами древлян» може здійснюватись туристами або зацікавленими суб'єктами самостійно, без будь-якого супроводу та часового обмеження.

Цей проект спрямований на вирішення основних проблем популяризації культурного надбання та розвитку екотуризму громад Коростеня, Малина, Овруча, Олевська: 1. відсутність комплексного фактичного і онлайн-маршруту громад Коростенського району – Коростеня, Малина, Овруча, Олевська; 2. відсутність ефективних доступних ресурсів для поширення інформації про історико-культурні, природні унікальні об'єкти громад, зокрема про пам'ятки археології національного і місцевого значень, геологічні пам'ятки, рекреаційні об'єкти природи для всіх груп населення; 3. недостатній рівень онлайн-популяризації культурної спадщини громад Коростенського району; 4. інформаційно-промоційна незадіяність пам'яток, зокрема національного значення, на локальному, всеукраїнському та міжнародному рівнях.

Реалізація культурного екотуристичного маршруту «Шляхами древлян» презентуватиме історико-культурний зв'язок з Європою, що сприятиме вивченню, збереженню та популяризації пам'яток археології, історії та природи через нові форми та ІКТ (інформаційно-комунікаційні технології) підходи, створенню нових культурних маршрутів для розвитку культурно-пізнавального туризму на локальному та національному, міжнародному рівнях, зокрема і долученню до впровадження культурних маршрутів Ради Європи. Проведення у древлянських городищах систематичних науково-археологічних досліджень пам'яток археології давньоруського древлянського періоду підтверджують культурний зв'язок з європейською культурною спадщиною. Відомо, що Русь вела торгівлю і з країнами Центральної і Західної Європи. Цілком ймовірно, що уже в VIII-X ст. функціонував міжнародний торговий шлях Київ–Регенсбург, який пролягав саме частиною городищ Древлянщини – з Києва в Західну Європу (Моця 2010, с. 39).

Тож створення нового культурного екотуристичного маршруту «Шляхами древлян» матиме не лише місцеве значення, а і представлятиме спільні європейські культурні аспекти і цінності. Шляхи вирішення зазначених основних проблем: 1. впровадження візуально-промоційних ресурсів і технічних умов поширення інформації про історико-культурні та природні об'єкти Коростенського району; 2. забезпечення інформаційної доступності щодо пам'яток національного і місцевого рівнів для широких верств населення, зокрема для людей з інвалідністю; 3. підвищення рівня обізнаності населення про наявність унікальності історико-культурної і екологічної спадщини громад Коростеня, Малина, Овруча, Олевська; 4. активізація онлайн-популяризації про історичну значимість «древлянської культури» на всеукраїнському та міжнародному рівнях.

З метою вирішення вказаних проблем будуть проводитися такі заходи: – створення нового культурного екотуристичного маршруту «Шляхами древлян» – фактичного і цифрового (у форматі Google) для презентації і популяризації історико-культурного і екологічного надбання Коростенського району на локальному, національному і міжнародному рівнях; – створення веб-ресурсів туристичного маршруту: веб-сторінки з інтегрованими інформаційними ресурсами, віртуальної мапи, 3D туру унікальними культурними та екотуристичними місцями громад Коростенського району для їх онлайн-популяризації, підвищення значення історико-культурної спадщини Коростенщини для української держави; – виготовлення та встановлення інформаційних пілонів з технологічним наповненням (QR-код, шрифт Брайля, звукове та інформаційне супроводження) щодо розташування пам'яток археології, історії та природи національного і місцевого значень; – виготовлення путівника «Шляхами древлян» (в друкованому і цифровому форматі); – проведення презентації створеного нового туристичного маршруту шляхом реалізації проекту в містах Коростені та презентації у Києві та Житомирі за участю представників цільової аудиторії з міст Києва, Житомирської області, регіонів (археологів, краєзнавців, молоді, представників громадських організацій, туристично-інформаційних центрів, туристичного активу, ЗМІ, освітян); – проведення інформаційно-промоційної кампанії щодо реалізації проекту та її результатів, а також популяризації культурної та природної спадщини Коростенського району, як складової унікальності української культури в мережі Інтернет та ЗМІ; – впровадження двомовності (української і англійської мов) в інформаціях створених ресурсів вказаного проекту; – впровадження логотипу та спільної візуальної ідентичності – «візуального вигляду маршруту» для забезпечення єдиного сприйняття культурного маршруту «Шляхами древлян» за межами регіонів та країн.

Проект передбачає розроблення нового культурного екотуристичного маршруту «Шляхами древлян», який включає об'єкти історико-культурної спадщини та природи – Коростеня, Малина, Овруча, Олевська: 1. Коростень – пам'ятка археології національного значення Городище №1 літописного міста Іскоростень («Красна гірка»), геологічні пам'ятки природи «Ольжині купальні», «Велетенські котли», «Баранячі лоби» (парк культури і відпочинку «Древлянський»); курган

«Ігорева могила» – місце поховання князя Ігоря Рюриковича, чоловіка княгині Ольги (с. Немирівка Коростенського району). 2. Олевськ – пам'ятка археології національного значення Городище «Бабина Гора», човен-довбанка XIV–XVI ст., державний геологічний заказник «Кам'яне село»; 3. Овруч – пам'ятка археології національного значення – городище-замчище IX–X ст. «Замкова гора»; місце первісного поховання древлянського князя Олега Святославича; Свято-Василівська церква – пам'ятка національного значення XII ст.; Овруцько-Словечанський кряж. 4. Малин – пам'ятка археології місцевого значення Малинське городище, парк культури і відпочинку ім. М. М. Миклухи-Маклая – пам'ятка садово-паркового мистецтва.

Таким чином, проект сприятиме вивченню, збереженню та популяризації пам'яток археології, історії та природи через нові форми та ІКТ (інформаційно-комунікаційні технології) підходи, створенню нових культурних маршрутів для розвитку культурно-пізнавального туризму на локальному та національному, міжнародному рівнях, зокрема і долученню до впровадження культурних маршрутів Ради Європи.

ЛІТЕРАТУРА

- Ієвлів, М., Петраускас, А., Тимошенко, В. 2018. Дослідження стародавнього Малина. *Всеукраїнський археологічний з'їзд: Програма роботи та анотації доповідей*, Ніжин, с. 157.
- Звіздецький, Б. А. 2008. *Городища IX – XIII ст. на території літописних древлян*. Київ.
- Звіздецький, Б. А., Польгуй, В. І., Петраускас, А. В., Сірко О. В., Осадчий Є. М. 2008. Дослідження Іскоростеня 2005–2008 рр. *Стародавній Іскоростень і Слов'янські гради*. Т. I, с. 113–118.
- Зубрицька, А. О., Коваль, О. А., Осадчий, Є. Є. М., Польгуй, В. І., Петраускас, А. В. 2009. Роботи Житомирської археологічної експедиції. *Археологічні дослідження в Україні 2008 р.*, с. 75–77.
- Міста Давньої Русі. Збірка наукових праць пам'яті А. В. Кузі*. 2014. Київ.
- Моця, О. П. 2010. Пути времён Киевской Руси: темпы движения «путехъ». *Археологія*, 2, с. 30–42.
- Моця, О. П. 2016. *Б.А.Звіздецький – дослідник древлянських старожитностей. Коростень*.
- Петраускас, А. В., Коваль, О. А., Петраускене, А. О. 2011. Дослідження посаду літописного Іскоростеня. 2010. *Археологічні дослідження в Україні*, с. 264–265.
- Петраускас, А. В., Петраускене, А. О., Коваль, О. А. 2010. Обстеження Житомирської експедиції. *Археологічні дослідження в Україні 2009 р.*, с.328.
- Петраускас, А. В., Коваль, О. А., Капустін, К. М., Хададова, М. В. 2013. *Археологія і давня історія України*, 11, с.194–207.
- Петраускас А. В., Петраускене А. О., Коваль О. А. 2013. Створення музею-скансену «Древлянський град». *Археологія і давня історія України*, 10, с.124 –132.
- Петраускас, А. В., Хададова, М. В. 2016. Дослідження стародавнього Іскоростеня. *Археологічні дослідження в Україні 2016 р.*, с.30–31.
- Петраускас, А. В., Хададова, М. В., 2021. Нові дані до топографії міста 1 в Коростені. *Археологія і давня історія України*, 1, с. 105–112.
- Петраускас, А. В., Хададова, М. В. 2016. Розкопки древлянського городища VIII ст. в м. Малині. *Археологія і давня історія України*, 4, с.88–92.
- Петраускас, А. В., Хададова, М. В. 2020. Розкопки на городищі в урочищі Бабина Гора в м. Олевськ. *Археологічні дослідження в Україні 2018 р.*, с.37.
- Південноруське місто в системі міжцивілізаційних контактів. 2016. *Археологія і давня історія України*, 4.
- Ремесла та промислові Поліської зони. Проблеми дослідження і популяризації*. 2019. Малин.
- Середньовічні міста Полісся. 2013. *Археологія і давня історія України*, 11.
- Середньовічні міста Полісся: Тези доповідей Міжнародної наукової археологічної конференції, 30 вересня – 3 жовтня 2011 р.*. 2011. Київ; Олевськ.
- Стародавній Іскоростень і слов'янські гради VIII–X ст.* 2004. Київ.
- Стародавній Іскоростень і слов'янські гради*. 2008. Т. I. Коростень.
- Стародавній Іскоростень і слов'янські гради*. 2008. Т. II. Коростень.

Vasyl Tymoshenko,
PhD, Director,
Malyn Museum of Local Lore

Iryna Pasichnyk-Prokopenko,
Chief Specialist, the Department of Culture And Tourism,
Executive Committee of the Korosten City Council

CULTURAL ECOTOURISM ROUTE “THROUGH THE DREVLIAN”

Recently, scientists have been actively studying fortifications within the tribal territory of the Drevlians. A famous researcher of the Drevlyan castles was B.A. Zvizdetskyi As a result of the research conducted by the Zhytomyr Archaeological Expedition, which he led at the end of the 20th – the beginning of the 21st century, a high level of development of the material culture of the population of Drevlyan region has been proven. The results of B.A. Zvizdetskyi's work were summarized in a separate monograph.

According to the scientist's research on the former lands of the Drevlians, which became part of the Russian state, in the XII-XIII centuries, more than three dozen fortified settlements functioned. Up to 5 hillforts of the late X-XI centuries, 26 more were added.

Under the leadership of A. V. Petrauskas, the work of the Zhytomyr archaeological expedition, founded by B. A. Zvizdetski, found further development in the main research and monument protection directions. Along with field research, scientists are actively developing the problems of experimental archeology. Archaeological research materials were also used during various tourist and festival programs.

On the basis of archaeological excavations in the Drevlyan region, a cultural ecotourism route «Drevlyan Ways» was developed. This project is a new actual and virtual tourist product aimed at popularizing, familiarizing, visiting monuments of cultural heritage, geological and natural objects, tourist locations of communities of the Korosten district – Korostenya, Malyna, Ovrucha, Olevsk, which are centers of «wooden culture», formed in the Old Russian period of the 8th-10th centuries. The route will pass through the network of hillforts of the Drevlyan region of the specified cities – a component of the international trade route of the VIII-X centuries, from Kyiv to Western Europe (Kyiv-Regensburg route). The «Ways of the Drevlyans» route can be carried out by tourists or interested parties independently, without any accompaniment and time limit.

The project will contribute to the study, preservation and popularization of monuments of archaeology, history and nature through new forms and ICT (information and communication technologies) approaches, the creation of new cultural routes for the development of cultural and educational tourism at the local, national and international levels, in particular, joining implementation of cultural routes of the Council of Europe.

Keywords: *Drevlian region, experimental archeology, open-air museum, cultural ecotourism route.*